

A

TEMESI BÁNSÁG

ELNEVEZÉSÉNEK

JOGOSULTLANSÁGA.

PESTY FRIGYES.

L-TAGTÓL.

PEST,

NYOMATOTT EMICH G. MAGYAR AKAD. NYOMDÁSNÁL.

1865.

A TEMESI BÁNSÁG ELNEVEZÉSÉNEK JOGOSULATLANSÁGA.

PESTY FRIGYES

LEVELEZŐ TAGTÓL.

(Olvasatott a Magy. T. Akadémia 1868. jún. 8-diki ülésében).

Midőn az alapos történetírásnak barátja olyas valaminek bizonyítására készül, a mit a nélkül is minden ember tud, minden esetre oly helyzetben fogja magát érezni, mely nem egészen kényelmesnek mondható, mert nincs természetesebb ellenvetés ilyen szándékra nézve mint az, hogy az illető nyitott ajtót akar berontani.

Alig lesz hazai író, ki, ha megkérdeznők, vajjon léteztek-e hajdan temesi bánok, létezett-e valaha a magyar birodalom határai közt statusjogilag temesi Bánság? erre azt felelné, hogy igen. És még is alig van hazai író, még a legérdemesebb történetírókat sem véve ki, a ki ezen helytelen elnevezés alkalmazását Magyarország bizonyos déli részére következetesen elkerülte volna.

Már ezen egy körülmény elégmentiségemül szolgálhatna, hogy e tárggyal itt tüzetesen foglalkozom; érdekesebb dolog a jelesek tévedéseivel foglalkozni, mint a különben is gyarló írókéval; és midőn azt teszszük, nem gáncoskodási viszketegből teszszük, hanem inkább azon tiszteletnél fogva, melylyel neveik iránt viseltetünk, és azon hatáznál fogva, melyet épen a tekintélyes írók gyakorolni képesek; de indít erre azon tapasztalás is, hogy a hanyagul választott szavak és elnevezések, hamis fogalmak, hamis tanok előidézői valának, és hogy ha gondtalanul menni hagytuk a dolgokat, a mint véletlenül mentek, abból oly igények fejlődtek ellenünk, melyeket később a legszebb jogcímekkel felvértezve, leküzdeni nem állt hatalmunkban.

A köz élet mai nap Temes, Krassó és Torontál vármegyéket, és az azokat délről, keletről szegélyező katonai határvidéket, a temesi Bánság neve alatt szokta összefoglalni. Megállok e névnél, és azt kérdelem, mi jognál fogva ruháztatik e név azon megyékre és tartozandóságokra? Nem találom a temesi Bánságot egész törvénytárunkban, sem okmánygyűjteményeinkben, nem ismerjük azon politikai szervezetet, mely ezen három megyét összefűzné, és mely azok külön sajátja volna; de minthogy önálló munkák jelennek meg, melyek a soha nem létezett temesi Bánság ezeréves történetét tartalmazzák, és minthogy a múlt századi geographiai chaos ideje óta ezen név még mindig érinti füleinket, és majd örökre elszenderegyn, majd ismét felelevenülvén, néha valódi testet is ölteni készül, legalább megkísérlem annak eredetét magyarázni.

A Bánság mint országnév báni hivatalt tetelezz fel. A bán szó nem magyar eredetű, miként állítva volt, — és ezen tagadás igazolására nincsen szükség semmi nyelvészkedésre ¹⁾.

¹⁾ A „bán“ szót Rattkay (Memoria regum et banorum 38. lap.) így értelmezi: Nomen hoc Ban dictum puto a voce proprii idiomatis Boian id est timendus, quasi ille, qui hujus esset officii ac dignitatis, caeteris sibi subjectis metuendus sit, ea ratione, qua apud Rascianos etiam ejusdem dignitatis persona Starosta, a senectute dictus appellabatur. Ez ellenében Bél Károly András inkább azt véli, hogy a szláv Pán vagy latinosan Pannus, vagy Banus, szóból származott, mely urat jelent. Eredetét — a Magyar Nyelv Szótára szerint, — némelyek a *boján* avar szóból magyarázzák, mely annyit tett náluk mint khagan, azaz vezér; mások a *boján* horvát szóból, mely hatalmas embert jelent; némelyek a *pan* (úr) tót és cseh szóból. Előfordúl különösebben a perzsa nyelvben, tökéletesen egyező kimondással: *bán* (a zombban és szanszkritban: *van*), melyet Vullers szókönyve így értelmez: possessor, dominus, vir magnus, illustris, dux; és összetett szók végén: custos (gondviselő, bánó), pl. *bághbán* kertész (kerttel bánó), *darbán* ajtónálló. Innen ered talán *ispán* (= ősbán) is. A mongol nyelvben *uan*, vagy *van* a. m. fejedelem: Fűrst. Podhorszky Lajos erőlyesen visszautasítja a szó szláv származását. Ha a perzsával egy értelmű *bán*-t — mondja ő — a szláv nyelvészek magokénak vallják, nem veszik fontolóra, hogy az altaji fajnál a szó igeotörzs, náluk pedig főnév, melyből csak denominatív ige képeztetik, *pán pan-ocat*. Addig is, míg az igazról meggyőződnek, fejtsék meg nyelvükből, miért neveztetik a három főtiszt a kínai udvarnál *szan-bán*, azaz, három bánnak? S majd, ha a japan

E szó igen régi lehet, a hivatal is. Farlati (Illyricum sacrum) Turpiniero bán egy okmányát idézi a VIII. századból, melyből kitűnik, hogy Bosnia és a tengermelléki Horvátország akkor a spalatoí érsekséghez tartozott.

nyelvben *Nadori*, azaz, békebíróval találkozunk, be fogják látni, hogy ősi alkotmányunkal bíró nép idegen címekre nem szorúl. (M. Nyelvészet II. köt. 35 lap.) Hunfalvy Pál ödöntetlenül hagyja, vajjon a szláv *pán* egy-e a perzsa eredetű bán-nal, = custos continui. (M. Nyelvészet III. 231. lap.) és az új perzsa rokonságot több adalékkal támogatja. Új perzsa nyelven a *bán* szóképző, mely az összetételben sokszor a magyar *ész* képzőinek felel meg, mint: bág kert, bagbán kertész; *sütür tovo*, sütürbán tovész; *szajé* árnyék, szajebán napernyő. (M. Nyelvészet IV. köt. 53 lap.) Lehet, hogy az *is-pán* szó is így lett; *is* + *ban*. Ajánlkozik ugyan a szláv *zsupán*: de nem igen találunk akot arra, miért csinált volna ebből *ispán* a magyar ejtés, holott a *zsupán* nem ellenkezett a magyar szokott hanggal. De ha *is* + *pán*-t az *is* (isemue = atrya, házi gondviselő, mint a finn *isä*) szóból és *bán*-ból rakják össze, melynek *b*-je az előző *s* miatt lett *p*-vé, a nádorispán, főispán, alispán és gazdasági ispán jelentéseit jól meg lehet fejteni. A comes castrit helyesen nevezték *is-pán*-nak, azaz gondviselőnek, öreg vigyázónak. (Magyar Nyelvészet IV. köt. 93. lap. I. köt. 246.) — Warnfried Pálnál (De gestis Longobardorum libro I. cap. 20.) a *Bandum* szót zászló értelemben találjuk. A perzsa „Band“ szóról azt állítja Salmasius, hogy jelentése: fascia, quod in modum fasciae effictum sit, és hasonlót állít Bokanus a régi czimberekről, kiknél a zászló Bant-nak hivatott. Van a ki a cambrobritannicus „Banniar“ azaz zászló névre vél figyelmet fordítandónak, minthogy Boxhorniusnál „Bann“ magas, felsőes értelemben fordúl elő. A „Bandon“ szót a byzanti írók esapat = turma, értelemben hasznádják. A Bannum szó ugyanaz, mi Bandum, és érdekes, hogy régi francia kultók magát a zászlót egyszerűen csak „Ban“ nak nevezik. Például:

Lors rallo ses gens, et refait son conrois,
Le Ban de Macedoine qui fut listé d'orfois,
Fait devant lui porter, ainsi comme il est drois,
Lá se ralloient Griou et li Macedonois.

Más helyen:

Le Ban de Macedoine contremont bauloiant,
Banieres et pigeons contreval ventelant.

Kétségkivül ide tartoznak a francia Banda, a spanyol Banda, a német Panier és Heerbann szavak. — A német Vehme szó származása még vitatás alatt van. Némelyek a Vehme szót a Falm (das Oberste) szóból magyarázzák; jelentése volna tehát: das hohe Gericht; mások a „wimen“ szóra (das Richten mit der Weide) gondolnak, stb. Használni szokták az einvehmen, ausvehmen kifejezéseket, midőn diszások

A X. században, bíborban született Konstantin Croatia flosztásáról szólván, már corbaviai bánról tesz említést¹⁾. Nem hinném, hogy már akkor terjedhetett volna el Horvátországba e név, ha magyar eredetű lenne. Mellőzvéni azon horvát bánokat, kiket Hellmár az Árpád fejedelem korát megelőző időből 1000-ik évig névszerint említ, és kiknek chronologiai sorozatuk ellen erős kételyem van²⁾, csak azokról szólok, kik biztosabb történeti kútfőkben említettek. Azt találjuk, hogy Cresimir horvát király 1069. évben Norában kelt levelében Grisogonus apátnak egy szigetet adományozván az'adriai tengerben, az apátság háborgatóit nem csak a király,

makkoltására egy kerített erdőbe (Bannforst) hajtattak; ennél fogva a Vehm vagy Fahm a vannus = bannus szóhoz tartozhatnék. Elvitáztatlan, hogy a *verehmes* azonos a *verfesten*, *bannire*, *distringere*, vagy *verbannen* szavakkal, midőn *verbannen*, *vorgebieten* értelemben vétetnek. (Zöpfl Henrik: Deutsche Rechtsgeschichte. Harmadik kiadás 976. lap.) Az ó-német nyelven *Fan* annyit mint Úr, vagy Isten. Ulphilas evangéliumainak fordítása szolgáltat példákat: Nu fraicitus skalk þeinana frauginond *Fan*, azaz: nunc dimittis servum Tuum oxalantem domino! — *Fan* mith thus, azaz: Isten velod. — Managai quithand in gainamma daga: *Fan*, *Fan*, azaz: sokan az napon így szólának hozzám: Uram! — *Fan* Goth unsar, *Fan* ains ist, azaz: Dominus Deus noster. Deus unus est. A Horvarar Saga-ban (19. fejt. 177. lap.) a király Gunfani, azaz: a nép urának nevezetik. Et conveniunt origine cum ea voce Graecorum *Pan*, Latinorum *Faupi*, Polonorum, Bohemorum et Ungarorum *Pan*, *Bannatus*, et *Banus*, e. g. Croatiae, Tartarorum Han vel Chan, Persarum Chan. Singulae enim Domium denotant, facili et frequentissimo prorsus inter gentes harum literarum permutatione. Domini insigne sive vexillum, Germanis *Fahne* dictum, ab eodem fonte dimanat. Imprimis ad matronas nostras pertinet. quod *Fanna* foeminae: Matrem notat in Hervarsr Saga. *Fanta* virginem honestam (Keysler János György: Antiquitates septentrionales et celticae, Hannoverae 1720. évb. 427. és 428. lap). A *P* betűnek *F*-re változása előfordul több ízben, például a latin *Polles*, németül *Felle*. Minden esetre gazdag alakváltozást tanúsítanak a *Pan*, *Fan*, *Fahne*, *Bau*, *Banderium* szavak. Okmányainkban is sokszor használtatik V. betű B helyett; így Wela király, Comes Waciensis, civitas Wuda, sőt Wanus, — Béla Bachionis, Buda, Bannus helyett. — Mint láttuk, a Bán szónak perzsa, avar, magyar, szláv, britt, ó-német és román rokonságát követelnek; a vita tehát még aligha tekinthető befejezettnek a nyelv észek közt.

¹⁾ Constantinus Porphyrog. De administrando imperio, 30. fejezet.

²⁾ Hellmár: Series banorum Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae, Tyrnaviae 1737. Itt említetik 870 év alatt Bilitus horvát bán, 912 Sudomir stb.

hanom a z-upanok, a grófok és bánok iránt is bűnhődésre kötelezi. (Jupanis, comitibus sive banis componat libras auri C.)¹⁾ Itt tehát a zsupani és báni hivatal egymástól megkülönböztetik. Egy XII. századbéli névtelen író szerint a régi Horvátországban azon szokás divatozott, hogy a királyt elődje magtalan kimúlása esetében, hét bán választotta; ezen hét bán vala névszerint a horvát, a bosniai, a slavoniai, a posegai, a podramei²⁾, az albaniai és a sremi. Névszerint is tudunk szláv bánokat az első századokból; így Cresimir horvát király 1059. évben kelt adomány-levelében a belgrádi apátság javára, mint a tanuk elseje előfordul: Goyzo Banno teste³⁾. Szintúgy Zerni Péter spalatói főúr, midőn 1080-ban az ottani templomot építé és megadományozá, említi, hogy Slavizo Rex et Petrus *Banus* is oda érkeztek, a birtokpör végett⁴⁾. Ezen tények mind megelőzték a magyar uralom korszakát, és így a prioritást a báni hivatal használatában a szlávoktól el nem lehet vitázni, — e név és hivatal a déli határokon át származott Magyarországra.⁵⁾

A magyar korszak idejében, az ország nagy része, kivált annak déli határa, bánok gondoskodására volt bízva. Eltekintve a horvát, dalmát és slavoniai bánoktól, kiknek hatásköre eléggé ismeretes a történet lapjain, eltekintve a tengerparti bántól, az oklevelekben gyakran említett banus maritimumtól — ki csak a dalmát városok bánja volt, ide értve mind a horvát, mind a latin származásúakat, — nem kis számú tartomány az, mely bánok kormányzására volt bízva, és még annál több lehetett azon vár is, melynek parancsnoka báni czímet viselt.

A bosniai bánokat kiváló rang illeti, részint a hatóságuk alatt lévő tartomány terjedelméért, részint azon nevezetes személyekért, kik Bosniát időnkint a magyar király nevében

¹⁾ Kukuljevic: Jura Regni Croatiae I. köt. 15. lap.

²⁾ Podrima, avagy zental grófság Bosnia és Albania közt feküdt.

³⁾ Árpádkori Új Okmánytár VI. köt. 41. lap.

⁴⁾ Árpádkori Új Okmánytár VI. köt. 51. lap.

⁵⁾ Safarik kimutatja, hogy Oláhországban valamennyi udvari tiszt és főméltóság szláv nevet visel, például *Veliki Ban*, V. Dvornik, V. Vizicsar, V. Stolnik. stb.

kormányozták. Már II. Béla király az esztergomi gyülekezésben 1137. fiát Lászlót (a későbbi II. László magyar királyt) hercegi ranggal Bosniába küldi. (Fejér II. k. 88. lap.)

IV. László király anyja Erzsébet királyné Macsó és Bosnia hercegnőjének (Ducissa de Machov et de Bosna) nevezi magát ¹⁾. Mátyás király egy vasallusát Újlaki Miklós herceget még királyi méltóságra is segítette Bosniában 1470. év körül ²⁾. Culinus már 1203-ban említetik mint bosniai bán, és e méltóság fenmaradt, míg a mohácsi vészben ezen tartomány a magyar koronára el nem veszett (1528).

A bosniai kormányzók közül Hervoja volt az, ki — egyébként is a trónkövetelő Nápolyi László király helyettese lévén Magyarországra nézve, — a báni cím helyett, 1393. évben: inferiorum Bozne parcium Vajwoda, később, úgymint 1401. supremus vagy summus Vajwoda Bosnensis címmel ált. Ezen cím látszik nekem felderíteni azon viszonyt is, melyben némely ismeretlenebb bánok állhattak. Azon bánok t. i. kik a XIII. században mint bani de *Uzora* (Wazara, Wozora), de *Soó* (Sala, Sou, Sohul, Zalnik) ³⁾, Bosniának kisebb részeit valamely vár környékét igazgatták, — önállósággal nem bírtak, hanem a bosniai bánnak alá voltak vetve. Ezért nevezhette magát Hervoja summus vajwoda Bosnensisnek. Ernő bosniai bán, ki IV. László alatt 1273-ban e tartományt kormányozta, mind ezen kisebb báni címeket magában egyesítette. Ha Lehoczky (Stemmatographia I. 87. lap.) azt állítja, hogy „erant etiam Bani Bosniae seu Ramae ab anno 1138“, — akkor az évszám hitelességét alig bizonyíthatná.

Valamint az uzorai és sói bánság hivatala egy személyben szokott egyesítve lenni, úgy találjuk, hogy a *bronchi* és *kuchoi* bán is ugyanegy személy által képviseltetett. Hol

¹⁾ Timon: Imago Hung. II. köt. 32. lap.

²⁾ Szorosan nem lehet meghatározni Újlakinak bosnyák királyi névezettségét. Az írók ingadoznak 1458—1472 közt. (V. ö. Teleki: Hunyadiak kora IV. köt. 250. lap.)

³⁾ Jerney szerint (Nyelvkínésék) ezen bánság vagy megye a Sala folyónál Horvátországban létezett, mely rész most Bosnia határába esik. — Bosniában Sala superior és Sala inferior kerület létezett. 1146 Kovacsics János uszorai bán a bosniai királyt ismerte uránl.

feküdt ezen *Bronch*, (Borouch, Baranch, Boronch) és *Kuche*, (Kuchew, Kuhov, Kukhoff, Kuchou, Kuthu, Kwehu, Kruchov, Kruchow)? erről hallgatnak geographusaink. Czinár Mór a Fejér György okmánytárához készített indexében a kruchoi és bronchi bánokat a bosniai bánok alá sorolja ugyan, de én azt indokolva nem látom, mert a bosniai bánságot a macsóival találom ugyan egybekapcsolva, de soha a bronchi és kuchoival. Azon kérdés, vajjon ezen két bánság merre keresendő? Timon Sámuel is zavarba hozta ¹⁾, a mi nem csudálandó, mert még mai napig is dönthetlen bizonyítványok hiányában vagyunk. Csak mint legnagyobb valószínűséget akarom azon állítást kockáztatni, hogy az együtt nevezett Kuchov és Bronch nem egyéb mint az egymással határos kutschevoi és braniesevoi grófság az Aldunánál, mely a mai Szerbiában Szendrőtől a szörényi bánság határáig elterült.

Következnek a *macsói bánság*, melynek fekvését oly érdemes történetíró, mint Engel, nem ismerte. Első macsói bán minőségében egy Ratiszló jelenik meg 1259. és 1260 ²⁾. Erzsébet királyné után, ki, mint láttuk, 1270. évben macsói és bosniai hercegnő volt, a macsói bánok sora 1273. évvel folytatatik, és meglehetősen teljességgel leszármazik azon időig, midőn Szervia elfoglalásával a macsói bánság is török kézre került. Az utolsó ismert macsói bán herceg Újlaki Lőrincz volt 1492. évben ³⁾, Belgrád elveszte 1521. év augusztus 29-ére esik.

¹⁾ De Satrapia vero Bronschensi rursus undique tenebrae. Cutchoviensem dictam fuisse existimo ab arce *Klutsch*, de qua Croatia gloriabatur. Has provincias nostratibus ignaras, eo in lucem protuli, ut si quis meliorem illarum cognitionem ceperit, noverit ipsas juris fuisse hungarici. (Imag. Hungar. II. 46. lap.) Igaz, hogy Kluch nevű falu van kettő Zágráb megyében, egy Varasd megyében; de nem hinném, hogy e körülményre támaszkodott volna Timon, midőn a klutsói bánságot Horvátországban keresé. Kljucs Bosniában azon erősített helyek egyike volt, melyek az 1503. évben Magyarország és Törökország közt létrejött békét kötés szerint a magyarok kezén maradtak.

²⁾ Mooyer E. F. Oklevelei adalékok Magyarország régibb történetéhez. (M. Történelmi Tár. VI. k. 202. lap.)

³⁾ Katona: Historia crit. XVII. köt. 439. lap. — Verböczy István azt írja: Machoviensis Banus, per Turcas nostro aevo doletus est. (Tripartitum, Pars I. Tit. 94.)

Bulgária még csak V. István által hódíttatott meg teljesen a magyar államnak, (lásd Fejér VII. 2. köt. 73. lap), és már IV. Béla viseli Bulgária királyának címét 1238-ban, (Fejér IV. 1. k. 104. lap.) A magyar király felségi jogát itt is egy báni ranggal felruházott főúr képviselte, de a bolgár bánokat névszerint csak Nagy Lajos korából ismerjük.

A *szörényi bán* hajdan a Cserna, Duna és Olt folyó közt terült el, Oláhország egyik dunamenti részét foglalta magában Turnu-Szevorin székvárossal, és legalább a későbbi időben éjszak felé Magyarország területébe is benyúlt Karánsebesig. Widdin és Szörény, vidékével együtt Achtum birtoka volt, kit Sz. István legyőzött¹⁾; de hogy a báni hivatal amaz időben ott dívott volna, az nem mondatik. Spruner egy widdini bánágot tüntet fel egyik történeti térképén. Történetileg biztos nyomát találjuk IV. Béla alatt, és első határozottan ismert bánja Lukács vagy Lükös 1233. évből. Emlékeznek ugyan a hagyományok Bossányi Domokosról II. Endre hadainak fővezérééről (1228.) mint szörényi bánról, sőt Lehoczky 1141. év alatt Sarmasági Istvánt és Pált már szörényi bánokul említé: de ezen állítást semmi okmányos bizonyossággal támogatni nem lehet²⁾. Összevetés útján az okmányosan kitüntethető szörényi bánok sorát feljebb vélem kezdhetni. Ugyanis V. István király egy 1270. évi levele, melylyel Igmándy Miklósnak Billeg és Vezseny falvakat oda ítéli a veszprémi káptalan ellenére, hivatkozik Pous, Bani de Zewerino, apja IV. Béla király tárnokmesterének kiváltságlevelére is. Pös szörényi bánt sem Lugossy József, sem Czinár Mór nem említi, de az idézett okmány az ő lételet kétségtelenné teszi; a kérdés csak az lehet, micsoda esztendőben viselte a báni hivatalt Szörényváran. Miután ezen Pös nem csak 1235-ben (Fejér IV. 1. k. 27. lap.), hanem (Lehoczky szerint) már 1230. évben volt királyi tárnokmester; és miután V. István leveléből az tűnik ki, hogy volt oly idő, t. i. IV. Béla alatt, a midőn Pös szörényi bán és tárnokmester volt egykorulag: tán nem túlmerész állítás, ha Pös szörényi

¹⁾ Vita S. Gorardi, Fejérmél IX. 2. k. 2. lap.

²⁾ M. Történelmi Tár I. k. 179, 180. lap. Timon: Imago II. 38. lap.

bánágát is 1230. évre toljuk előre³⁾. Elenyészett ezen bánág 1524. ősszel, a midőn Kállai János volt szörényi bán, és ezen bánág csak a Cserna folyón inneni területre szorult⁴⁾. Egyébiránt még későbbben is említetik Macedoniai Farkas krassói főispán mint szörényi bán, és pedig Lehoczky által 1542, Nagy Iván által 1552. év alatt, de kit Lugossi József nem vett föl a szörényi bánok sorába.

Mátyás király korában Szerém vármegye is bánággá átalakult rövid időre, és Ulászló király 1492. évi I. decretumának 8-dik czikke a *szerémi bánág* emlékét még megörökíté, rendelvén, hogy annak, valamint Nándorfehérvár és Jajezának őrzése csak érdemes magyarokra bízassék.

Figyelmet érdemelnek az eddig nevezett bánoknál sokkal kisebb rangu, mind a mellett fontos *nándorfehérvári*⁵⁾, *jajezai*, *sabáezi*, *szreberniki*, *lugosi* és *karánsebesi* bánok. Bajos volna ezeket mind csak egyszerű váruagyoknak tekinteni, — legalább a nándorfehérvári, jajezai, sabáezi és szreberniki bán az ország főméltóságai sorában is említetik, fontos okmányok záradékában, mint például abban, a melyben 1508. évben II. Ulászló király Slavonia rendeit fia Lajos jövendő koronázásáról értesíti⁶⁾. Ugyan ezen király, midőn a trónt elfoglalandó, az ország határára lép, Farkashida melletti táborában 1490. évben azt igéri a koronázási okmányban, hogy az erdélyi vajdaságot, a székely grófságot, a temesi és pozsonyi főispánságot, a báni hivatalt Slavoniában, Dalmátiában és

¹⁾ Fejér, IV. 1. k. 106. lap, és V. 1. k. 35. lap. Nem kerülél el figyelmemet, hogy Lükös és Csáky István közt (1243.), kit legközelebb ismerünk szörényi bánul, tíz esztendei hézag esik, és hogy későbbi források itt még új neveket tüntethetnek fel.

²⁾ Lugossy József a M. Történelmi Tár I. köt. 180. lapján. Kállai János egyébiránt II. Lajosnak Német-Bródon kelt levele szerint Báthory István nádor által létesített szörényi bánna. (Pray: De prioratu Auranae 79. lap.)

³⁾ A nándorfehérvári bán Mátyás idejében 5800 forint évi fizetést húzott a védslem érdekében. Maga a horvát bán 10,000 forintot, az erdélyi vajda 9000 forintot. Kiteszik innen a nádori bán fontossága. Így fordulnak elő ezen bánok az Ulászló király által 1504-ben a rákos gyűlésnek bemutatott fizetési álladéokban is.

⁴⁾ Kukuljević: Jura Regni Croatiae I. 259. lap.

Horvátországban, továbbá Szörényben, Nándorfehérváron és Jajczán valamint más végvárakban, másnak mint érdemes magyaroknak nem adandja, ne is adhassa ¹⁾. Ezen — ha úgy szabad mondani — középrangu bánok sokszor párosan hivataloskodtak együtt; mert az 1518. évi 18-dik cz. rendelte, vagy igazabban ismételte azon rendeletet, hogy *Bani castrorum finitimorum* semper in eisdem castris finitimis maneat, et unus eorum, sub nota perpetuae infidelitatis, nunquam de castris egredi audeat. (A végvárak bánjai mindig jelen legyenek azon végvárakban, és egyik közülök soha ki ne merjen menni a várból, különben örökös hűtlenség bűnébe esvén).

Nándorfehérvári bánul már ezen törvény hozatala előtt említetik Móré György mint újra kinevezett, és Szokolyi Albert, 1505. évben Kanisay György és Csulai Móré György, ki előbb szörényi bán volt, de a nevezett esztendőben mint nándorfehérvári bán vett részt a rákosi országgyűlésen; 1508-ban Enyingi Török Imre. Hedervári Ferencz, belgrádi bán hűtlenségi pörbe esik, mert 1521-ben a várt elvesztette.

Jajcza bánjai valának 1446. Radivoj, a bosniai és szerb király mostoha testvére, 1508-ban Kavendi Székely Miklós és Stresemle György. *Sabáci* bán volt 1505-ben Csulai Kende Miklós ²⁾, 1508-ban Baochay András és Kende Miklós együtt ³⁾. *Szreberniki* bán volt 1508-ban az alnádor Keserü István. Ezen várak közül a sabáci vár Szerbiában feküdt a Száva jobb partján, Mitroviczhoz keletre; Jajcza és Szrebernik pedig Bosniában, az egyik Banyalukához délre, a másik Bosnia éjszaki részén a Bozna és Drina folyók közt.

Jajcza, Sabác és Szrebernik bánjai távol sem oly ősrégiak, mint például a horvát, macsói vagy szörényi bán, de még azoknál is újabbkoriak a karánsebesi és lugosi bánok, kik az erdélyi fejedelemek által nevezettek ki, midőn Magyarországnak Királyhágón túli része Zápolyának trónrajutása és annak török pártfogoltatása következtében elvált. *Lugosi*

¹⁾ Kukuljevics, u. o. 262. lap.

²⁾ Nagy Ivánnál (M. Családai) úgy látszik sajtóhibából 1555.

³⁾ A sabáci várat építette 1471-ben Isa bég, a Száva folyónál. (Teleki IV. 231.) Lógody Simon, a sabáci vár kapitánya, 1521-ben ezen várat hősileg utolsó csepp vérig védélmezte.

bán volt 1578-ban Ecsedi Báthory István, 1594-ben Palatics György (Lehoczknál már 1590 alatt), 1595-ben Békes István, 1598-ban Bárczy András ¹⁾, 1642-ben Nagy Pál, banus in Krassó ²⁾. *Karánsebesi* bán 1575-ben Barcsay Gáspár, ki azon kívül Lippa várának kapitánya volt ³⁾, 1595-ben Borbély Gergely ⁴⁾, a XVII. század elején Lódi Simon. Adjuk hozzá, hogy 1526. évben Székely Benedek és Ábrahámffy Miklós *tituli* bánok voltak együtt, és befejeztük azon bánok sorát, kiknek hatóságát területileg ki tudjuk jelölni. Arra, hogy Spruner Kevi-i bániságot mutat egyik térképén, súlyt fektetni nem lehet.

De hátra vannak a remetei, a rusznyai, a mórniczidai ⁵⁾, a ropolyi, a galgóczyi bánok ⁶⁾, kikről úgyszólván semmit sem tudunk, sőt kiknek (az utolsót kivéve) még vidéküket sem merjük kijelölni, a melybe őket hivataluk idézte. Csak az bizonyos, hogy nem voltak tekintélyes főurak, hanem leg-

¹⁾ Istvánaffnál (libro XXXI. 445. lap.) Barcianusnak iratik, utána Fessler: Andreas Bártzy, — mindkettő őt Lugos és Karánsebes parancsnokának nevezi, Böhm Lénárt pedig (Dél-Magyarország vagy az ügynevezett Bánság külön történelme, I. 259. lap.) ámbár Fesslerre hivatkozik: lugosi-karánsebesi *bánnak*. Bethlen Farkas szerint (Histor. de rebus Transylvanicis IV. köt. 124. lap.) nem Bárczy hanem Barcsai volt a neve: Lugosino cum praesidio praeerat officio Banatus Andreas Barcsai vir militaris. Nagy Ivánnál Barcsay András nevű bán nem fordúl elő. Kár hogy a Bárczy családot csak egy serral végzi el.

²⁾ Lehoczky: Stemmographia I. 153. Paulus Maguns, banus in Krassó; Timon, Imago II. 41. lap. Paulus Magnus, mint Karánsebesen lakó. Lehoczky nagyon önkényesen jár el, midőn e vidéken háromféle bán, a lugosi, karánsebesi és krassói bán megkülönbözteti. (I. 153.)

³⁾ Az említett évben mint Békesi Gáspár híve, a szentpáli szerencsétlen csata után Báthory István által kivégeztetett.

⁴⁾ Báthory Zsigmond nevezte ki őt majus 27-én (nem 25-én, mint Nagy Iván írja). Griselin (Geschichte des Temesvárer Banats I. 85—86. lap.) és utána Böhm Lénárt (Dél-Magyarország I. 255. és 264. lap.) azt állítja, hogy Báthory Zsigmond Boeckay Istvánt nevezte volna ki lugosi-karánsebesi bánná.

⁵⁾ 1402. évben előfordúl: Joannes filius condam bani de Morchida. (Katona: Hist. crit. XI. köt. 538. lap.)

⁶⁾ Zsigmond király idejében. (Piringer: Ungarns Banderien II. kötet 51. lap.)

feljebb várnagyok. Hogy a báni ezim többször csakugyan várnagy értelemben vétetett, tanúsítja Báthory István országbírónak egy ítélete, melyet 1479. évben a veszprémmegyei Gyimolt, és a baranyai Szent-Miklós falu ügyében hozott, s melyben a Marezaltói család által jogai védelmére bemutatott több okmány átíratik. Ezek közt egy 1348. évi oklevélben olvassuk: *condam magister Nicolous filius Nicolai Bani de Ropol*, azaz: néhai Miklós mester, Miklós ropolyi bán fia. A sümegi Szent Egyed conventje 1348. évben említést tesz: *de nobili Domina Margaretha vocata, relicta condam magistri Nicolai, filii Nicolai Bani de Lyndva*; — és alább: *Joannes filius Demetrii Nobilis de Elya, Castellanus de Ropol*. Itt tehát a bán és várparancsnok hivatalának azonossága világosan kitüntetik, — egy példa a sok száz közül, — és Kamicsáezi Horváth Márkot, ki Kimisy Pál özvegyét vette el, és 1505-ben budai várnagy volt, tán ezen minőségéért nevezi Lehoczky Márk *bánnak*. (Stemmatographia II. 216. lap.) Hazánk területén kívül találtak a XVI. században krajovai bánok ¹⁾.

Mily egészen másként értelmezik okmányaink a többi bánok fontosságát! II. András király egy 1217-ki levelében a „bán“ szót világosan herceg értelemben veszi: *injungendo Bano sive Ducis pro tempore constituto*, — *moneta regis in regno banatus sive ducatus facta*, — *siquis Banus sive Dux aliquid contra praedicta Jura attentare praesumerit*, stb. ²⁾. Egy évvel később a báni és hercegi ezim különválasztva találhatók: *per vos Ducem et Banum Slavoniae*, — ugyanott: a *jurisdictione Ducis Slavoniae atque Bani*, — *non ipse Dux vel Banus* ³⁾. Sok esetben királyi rokonok, sőt maga

¹⁾ Michael arcis Crajovae banus. (Istvánffy libro XXXI. 444. lap.) Mi a fenebb említett remetei bánokat illeti, szabad legyen azon sejtelmet kimondanom, hogy ezen báni hivatal nem valamely Remote nevű várról, hanem a Heem család valamelyik tagjától származik, mely család a remetei, a sósdiói és németi-í ágra oszlott. Remetei: ma is Temes megyében találjuk, mely vármegyének e család kitűnő főispánt adott, Berpedeket, ki egyszeresmind bolgár bán vala. Ily módon mint itt a remetei bán, említettnek a gordovai bánok, a mely esetben szintén nem más kell érteni, mint horvát bánokat, kik Gordova birtokosai voltak, mint például 1403-ban Ladislaus de Gordova.

²⁾ Kukulj.: Jura Regni Croatiae, I. 46. 47. lap. Fejér, III. 210. lap.

³⁾ Kukuljevics, u. o. 49. lap.

a király fiai, mint Imre, III. Béla fia, Kálmán és Béla II. Endre fiai, kormányozták Horvátországot hercegi ezimvel, de előfordul a báni hivatal más magasabb méltósággal is kapcsolatban, miként már III. István király egy 1169. évi ¹⁾ levele záradékában *Ompodinus Comes Palatinus atque Banus* a király ígéreteihez hozzájárul a horvátok javára. (Kukuljevics I. 31. lap.) Ezen Ompod nádor már 1164. évben viseli a slavoniai bán méltóságát ²⁾.

A báni méltóság egyik sajátja az, hogy fényét még a távozóra is lövellte, hogy a bánok még akkor is megtarták ezimüket, midőn e hivatal már rég nem viselték. Okmányaink hemzsegnék oly férfiak neveivel, kik bánoknak is neveztetnek egyszeresmind, a nélkül, hogy ezen báni hivatal minősége közelebről volna ismertetve. Nem állítom, nem is állíthatom, hogy mindazon férfi, ki hivatalon kívül általában csak bánnak neveztetett, horvát- vagy slavoniai bán lett volna, de minden ez irányban tett kutatásaim oda mutatnak, hogy a ki valaha horvát- vagy slavoniai bán volt, az a báni ezimet még akkor is megtartá, midőn őt a király akarhatja más térre hívta már, vagy midőn tán magán életbe lépett vissza.

Jolánta, II. András királynak francia vérből származott neje, a konstantinápolyi császár leánya, Franciaországból magával Ahalyz nevű főrangú származású leányt hozott, ki Batiz magyar nemeshez ment férjhez. II. András Ahalyznak Valkó megyében Widhor nevű falut adományozott, és a mint 1220. évi okmányában mondja: *in possessionem terrae illius, eam per Ochuz, tunc temp. oris Slavoniae Banum, precipimus introduci*; azaz: parancsoltuk, hogy ő (a leány) Ochuz által, ki akkori időben slavoniai bán vala, a falu birtokába bevezetessék. Már ezen oklevél alatt Ochuz így szerepel az ország főméltóságai közt: Ochuz, curiali Comite

¹⁾ Helyesebben 1167. év. Lásd: Századok 1868-i. folyam. I. füzet.

²⁾ *Ompodius* nem horvátországi bánnak, hanem III. István király bánjának íratik, (Fejér, II. 169. lap.) oly formán, mint a korábbi századok vármegyei alispánokat nem ismertek, hanem csak a főispánok alispánjai említettnek.

regine, bano, et Comite Worostiensi ¹⁾, azaz: Ochuz, a királyné udvarbírája, bán és varasdi főispán. Egy másik királyi okmány alatt ez évben: Ochuz bano, minden más hivatal nélkül; 1221-ben ismét: Ochuz bano, et Curiali Comite reginae, és még több ízben egyszerűen bán, állomásának közelebbi megjelölése és más hivatal nélkül ²⁾. Ezen példákat századokon keresztül lehet folytatni, mind a mellett állításom újdonságának még csak néhány példával akarok adózni.

A bors-monostori cistercita apátság alapítóját III. Béla király 1195. évi levele Domonkos bánnak nevezi ³⁾, a nélkül, hogy még azt tenné hozzá, milyen bán volt. Tudjuk azonban, hogy ezen Domonkos, ki másképp Bors-nak is neveztetett, slávoniai bán volt, de nem 1194 és 1195. években, mint Czinár véli, hanem korábban, mert a borsmonostori, avagy kedhelyi apátság alapítója 1194. évi alapítványi levelében csak így szól magáról: Ego Dominicus Banus ⁴⁾, — a mi arra mutat, hogy az említett esztendőkből már nem gyakorolta a báni hivatal teendőit. IV. Béla 1238-ban szóba hozza azon monostort, quod fecit uxor Gyulac Bani ⁵⁾, azon monostort t. i., mely úgy látszik Temesvármegye felső részén, a Maros mellett a keresztos vitézek számára épült. Ezen Gyula 1228-tól 1234. évig slávoniai bán volt. Ugyan ezen király 1267. évi okmányának záradékában neveztetik Erney bán, országbíró és vasmegyei főispán; még 1274. évben is Kún László egy levele záradékában, a slávoniai bánnak névszerinti elősorolása után, ismét Erney bán. V. István 1270. évi levelében előfordul Salamon Banus, ki alatt az 1223—1224. években hivataloskodott slávoniai bán értendő, bizonyosságul szolgálván erre az, hogy István király úgy emlékszik róla, mint ki a kereszthadba járás kötelessége alól magát a vezsenyi föld eladományozásával feloldotta ⁶⁾. IV. László király 1273-ki levelében: Matheus banus, és ugyan ezen oklevélben: Comes Joannes, filius

¹⁾ Fejér III. 1. köt. 286. 287. lap.

²⁾ Fejér III. 1. köt. 301. 320. 322. 325. 328. lap.

³⁾ Fejér V. 1. köt. 291. lap.

⁴⁾ Fejér, II. 299. lap.

⁵⁾ Fejér, IV. 1. köt. 107. lap.

⁶⁾ Fejér, V. 1. köt. 35. lap.

Henrici Bani, — szintén 1273. évben Paulus banus, 1267-ben Csák bán, zalamegyei főispán, 1276-ban Tamás bán és nyitrai főispán. Mind ezen férfiak slávoniai bánok voltak *azon idő előtt*, a melyben egyszerűen a báni czímmel előfordúlnak. A szalai convent 1275. évben Csák bán fiait is említi, kik a rajki templomot háborgatták; — ezen Csák 1267-ben volt slávoniai bán, — az idézett 1275. évben három más egyéniség említtetik mint slávoniai bán, Csák tehát akkor már nem a hivatalt, hanem csak a czímet viselte.

IV. László király 1279. évben azok hűségét jutalmazá, kik mellette harczoltak, midőn „Hericus banus“ Fővényben (in fuen) a lázadás zászlaját kitűzte ¹⁾. Ezen lázadó bán 1273. évben slávoniai bán volt, és midőn a király fenebbi okmánya kelt, már 8—9 utódja volt ama hivatalában.

A hazánk déli részein szerepelt ama nagy urak egyik pályatársát nemzetünk különösen élénken véste be emlékezetébe, és a szennyet nem tűrő férfias megtorolás jelképéül tekinti. Bánk bánról szólok, ki irodalmunkban a legremekebb dráma, más részről nemzeti zenénk épen oly remek és nagy-szerű költeményének hősét képezi. Azon catastropha, mely Gertrud királyné erőszakos halálával végződött, egy összeesküvés eredménye, melynek részesei Petur bán — mint Kátóna József czimezi, — és Simon bán. Ezen Petur nem a gyilkolás idejében, hanem 1197. évben bihari főispán volt, és a báni czím őt sehoggy sem illeti; ő IV. Béla által 1237. évben a merénylet elkövetőjének neveztetik, amiért Szerém megyében feküdt javai, különösen Pétervárad, — mely tőle nyerhette nevét, — elkoboztatnak ²⁾; a másik társ pedig egy 1214. évi okmány szerint Simon Banus, frater Michaelis Bani ³⁾, — Czinár mindkettőt a slávoniai bánok sorába helyezi, mit helyesnek is tartok, ámbár nem azon források alapján, melyekre ő hivatkozik ⁴⁾. Bánk bánt, a fő személyt, Szalay László mint

¹⁾ Hazai Okmánytár, III. köt. 29. lap.

²⁾ Fejér, IV. 1. k. 68—69. lap.

³⁾ Fejér, III. 1. k. 152. lap.

⁴⁾ Azt vélem t. i. hogy az általa idézett okmányok Simont és Mihályt egyszerűen bánoknak nevezvén, ez csak azt jelentheti, hogy egy megelőzőtt korszakban voltak slávoniai bánok.

hűségest akarja feltüntetni a királyi család iránt¹⁾ — igaz, hogy későbbben is, nevezetesen 1217 és 1218. években, tehát jóval Gertrud halála után, találjuk Bánkot a báni czímmel királyi okmányok záradékában, olyanokban is, melyek tartalma a királyné megöletésére vonatkozik; de kérdem, miért hallgatja el Szalay László IV. Béla király 1262. évi levelét, mely Bánkot világosan hűtelennek mondja, és azért jószágait elkobozza?²⁾

Azonban ezen kérdések fejtegetése nem lehet mai feladat. E helyen csak azért foglalkoztam Bánk bán személyével, hogy rajta is kimutassam, miszerint ő, ki 1208- és 1209-ben slavoniai bán volt, bánnak még 1217 és 1218. években is neveztetett, midőn a slavoniai bán méltóságában már nem ült, a mi annál nevezetesebb, mert időközben, t. i. 1212 és 1213. években a sokkal kitünőbb nádori méltóságot viselte, és II. Endrénak távolléte alatt a hadsereggel, az országot kormányozta.

Ipolyi Árnold egy kiadatlan 1296. évi okmányra hivatkozik, melyben a Ságbi családdhoz tartozó Gugebanus, azaz Guge bánról van szó³⁾. Ilyen nevű bán eddigelő ismeretlen, de könnyen meglehet, hogy ő slavoniai bán volt, mert nemcsak 1296. évről nem, de az egész 1292—1300 közötti időszakról sem ismerjük a slavoniai bánok neveit. A Szénási család egy Gogán bánt számít ősei közé, kikhez Kún László idejében a Borsod megyében nagy birtoku Hégen gróf tartozott. Fiait így említi egy versirő:

Három magzatja lett ezen gróf Atyának,
Ambus volt a neve az első fiának,
Másik László; Gogán a harmadikának
Neve, kit a haza esmere Bánjának⁴⁾.

Úgy látszik, hogy a vajdákra nézve némelykor szintén azon

¹⁾ Szalay László: Magyarország története I. köt. 284. lap., a jegyzetben.

²⁾ Fejér. IV. 3. k. 61. lap.

³⁾ Századok, 1867. évi folyam 123. lap.

⁴⁾ Budai Ferencz; Polgári Lexicon régi kiadás III. k. 307. lap.

Nagy Iván a Gogán név alkalmával azt kérdi: György? Korát 1279 évről teszi.

szokás divatozott, és hogy ezek is, midőn már vajdai méltóságot nem viseltek, még is a vajdai czímet megtarták. Legalább IV. László egy 1275-ki levele záradékában Miklós vajda és országbíró nevezetük, és csakugyan Miklós még az előtte való esztendőben volt erdélyi vajda, de 1275-ben Máté fordul elő ezen hivatalban, míg Miklós országbíróvá lett, megtartván a vajdai czímet¹⁾. Van a báni és vajdai cím közt annyiban is hasonlatosság, hogy az utóbbit is nem csak zászlós úr, hanem néha várparancsnok, vagy kisebb csapatvezér is viselte. Így ismer például az 1504. évi országos költségvetés Temesvárott kilencz vajdát, t. i. huszárcsapatok annyi számu vezéreit; ismer lugosi és karánsebesi, továbbá öttevényi, monostori, esőkei stb. vajdákat, a naszádosok élén is vajda állt²⁾. A későbbi lugosi és karánsebesi bánokat még Szerémy György is, a mohácsi esata idejéről szólván, vajdának nevezi³⁾.

Ha a nyilvános okiratokban nevezett zászlós urak *néhai* bánoknak, *néhai* vajdáknak neveztetnének, a midőn ezt a hivatalt már nem viselik, könnyű volna eligazodni, mert épen csak ezen *condam* szó hiányzik, hogy minden kétség el legyen oszolva. De ezen tüzetességet nem gyakorolta a XII. és XIII. századbéli udvari cancellaria, és így meg kell nyugodnunk benne. Nagy Lajos korában azonban már kielégítő megkülönböztetést találunk, nevezetesen oly esetben, mely bennünket itt közelebről érdekel. A király ugyanis jónak találta, hogy 1368-ban Koroghi Fülöp Lászlót a bolgár báni és temesi főispáni hivatal alól felmentse, és mindkettőt Heem Benedekre ruházza, ki a temesi főispánságban már 1366. évben ült vala. Miután Heem Benedeket rövid ideig Ulászló nádor és oppelni herczeg Temes megyében felváltotta, Heem Benedek harmad ízben ülttetetik a főispáni székbe; de ez alkalommal már nem volt egyúttal Bolgárország bánja is,

¹⁾ Fejér, V. 2. k. 254. 258 és 269. lap. és VII. 5. k. 592. lap.

²⁾ Kovachich: Supplementa ad Vest. Comitiorum II. k. 305—320. lap.

³⁾ Szerémy György. Emlékirat Magyarország romlásáról. 166. lap. a Magyar Tud. Akadémia által kiadott Történelmi Emlékek közt. (Irók I. kötete).

és Nagy Lajos emélfogva 1374. évben Temesköz lakosait engedelmességre inti: hogy „magnifico viro Benedicto, filio Pauli, filii Heem, *condam* Bano, Comiti Themesiensi“ engedelmeskedjenek.

Nem gondolnám, hogy akadjon valaki, a ki azon czimzési formulából „Heem Pál fia, Heem Benedek, néhai bán, temesi főispán“ azt következtesse, miszerint Heem Benedek temesi bán lett volna, és hogy a temesi bánok létezése így bebizonyítva lévén, a kormányzásuk alatti tartomány tehát méltán a temesi Bánság nevével viseli. A nagy közönség most sem bajlódik az okmánygyűjtemények tartalmával, régebben bizonyosan még kevésbé kérdezte a statusiratok szövegét és stílusát. Heem Benedek különben 1368-ban Bolgárország bánja volt, 1371. évben már más utódja vala, mégis Nagy Lajos azt írja a megye lakosainak: vos vero villici populi et Jobagiones nostri eidem Benedicto *bano* obediatís¹⁾. Látjuk tehát, hogy ez alkalommal a bánai czím valakinek adatik, ki e hivatalt már nem viseli, — épen úgy, mint a XIII. században. Kevés évvel később, t. i. 1374. évben, Heem Benedek temesi főispán már tüzetesben *condam* Banusnak neveztetik. Vajjon neveztetethetnék-e Heem néhai bánnak, és temesi főispánnak ugyanez pillanatban, ha mind a két méltóság azonos volna? Még a legtúlzottabb kételyt is a *condam* Banus mikénti értelmezésére megszünteti azon körülmény, hogy midőn Heem Benedek 1379. évben nem temesi, hanem pozsonyi főispán volt, a királyi oklevélben Benedictus filius Heem, *condam* Banus Bulgariae, Comes Posoniensis-nek ratik²⁾. Ha Lehoczkynak hitelt adhatni, ezen Heem 1371. évben többi közt *Banus castri Horom* volt, — Horom vára éa mai Új-Palánka helyén állt és egy külön vármegye központja vala, mely azóta elenyészett³⁾.

¹⁾ Fejér. IX. 4. köt. 48. lap.

²⁾ Fejér. IX. 5. köt. 311, 317, 320. lap.

³⁾ István soproni és Ákos vas megyei főispán 1345. úgy említetnek, mint filii Mykeh, *quondam* Bani totius Slavoniae. Mibán e hivatalt viselte 1325—1342-ig. Őt fia említetnek 1346. évben. és az illető oklevél róla majd mint *condam* Banusról, majd egyszerre mint bánról szól, — jelle hogy a „condam“ elhagyásának dacára egykor viselt bánai hivatalt kell érteni. (Fejér IX. 1. köt. 325. 445. lap.)

A temesi főispánok díszes sorában sokan voltak, kik ezen főispáni hivataluk mellett még valamely országrész bánjai is valának. A nevezett Koroghli Lászlón és Heem Benedeken kívül, kiket már mint bolgár bánokat említettem, tudjuk, hogy I. Losonczy István, Ozoray Fülöp, Hunyadi János egyszersmind szörényi bánok, Ujlaki Miklós (1441) és Szokolói Péter macsói, Thallóczy Ferencz keői bánok voltak; — de egyetlen egy sines, ki a századok hosszú sorában a temesi bán czímét viselte volna. Temesi bán, temesi bánságot nem ismernek okmányaink, nem ismer egész törvénykönyvünk.

Ha mégis mintegy másfél század óta a Temesi Bánság neve létezik, — jogosan vagy jogosulatlanul, mindegy, — keresnem kell ezen elnevezés okát, eredetét és forrását.

Hogy minden országrész, melynek kormányzására valamely bán hivatott, bánságnak neveztetett, az oly természetes mint a miként Comitatusnak neveztetik azon kerület, melyet valamely Comes igazgat. Így méltán szólhattak királyaink Banatus Slavoniae¹⁾, Banatus regni Bulgariae²⁾, Banatus Sewerinensis, és több hasonlóról; de ha temesi bánok soha nem léteztében, mégis három magyar vármegye azon sorsra jutott, hogy Bánságnak neveztessek, ez csak úgy történhetett, ha tudatlanság és önkény szövetkeztek. A dolog annál sajátosabb, hogy míg Slavoniában, Horvátországban, Dalmatiában, Szörényben, Macsóban, Bulgáriában a bánság csak nomen appellativumot képezett, mely az illető tartomány eredeti nevét nem zavarta, a Temes környékén e név geographiai új fogalmat teremtett, és egy becsempészkedő, bitov tartomány tulajdonnévé alakult.

A német kormány Bécsben, mely Magyarországon döntő befolyással bírt, a nemzet érdekével és jogaival nem sokat törődött; és ezen végzeteljes iránya sehol sem érvényesítette magát nagyobb mértékben, mint azon országrészek újra alakításában, melyeket a fegyveres hatalom, a törökök kizorításával lassanként visszafoglalt. Ha már Magyarország egyéb részei igen súlyosan érezték a német, vagy

¹⁾ Fejér. V. 2. k. 278. lap.

²⁾ Fejér. IX. 2. k. 120. lap.

németspanyol absolutismus kíméletlen terhét, az új visszaszerzett országterületen még a régi jogok árnyékát is eltörölték, — minden ősi köz- és magánjog ezen területen megszüntetett, s a föld, elv szerint másnak, mint a dynastia magán birtokául nem tekintetett. Az önkény ezen virágzó korszakában, hol még a nemzet azon győzelmeknek sem tudott egész szívvel örülni, melyek a török zsarnok hódítón nyertek, csirázik a Temesi Bánság első elnevezése. A Karloviczi béke, mely 1699. év január 26-án kötöttet, Erdélyt régi határaiban I. Leopoldnak engedti át, míg az úgynevezett „temesi bánságot“ a zultánra hagyja, kikötvén, hogy Karánsebes, Lugos, Csanád, Lippa, Beese és Boeskerék erődítési lerontassanak. Hammer-Purgstall ezen békekötést leírván, a temesi bánságnak további megmaradásáról szól török fenségesség alatt, és ez által a bánság elnevezését anticipálja ¹⁾. A karloviczi béke korában megjelent német iratokban a kérdéses terület így nevezetetik: in denen Temesvárerischen Ländern, — Temesvárer Region, — Temesvárer Provinz, mindannyi synonymumok, de a Bánság nevét még akkor nem ismerik ²⁾. Fessler e névtől óvakodik, és mindenütt csak Temeser Bezirkról szól, a hol Temes, Krassó és Torontál megyéket együttesen kell érteni, mint a zultán kezén maradt ország-részt ³⁾. Nincs kezemnél a békekötési okmány eredeti szövege, de úgy látszik, híven közölte az illető pontot Szalay László, t. i. a második pontot, mely szerinte így hangzik: „A Temesvárnak alávetett tartomány, összes kerületeivel és folyóival, melyek áthatásítják, maradjon a magasságos oszmán uradalom birtokában és hatalmában.“ Alább: A „temesvári tartomány és a császári hatalomnak és birtoknak alávetett tartományok között a Maros és Tisza folyók használata közösen illesse

¹⁾ Hammer: Geschichte des osmanischen Reichs III. 917. lap. Hammer különben távol van a szabatos előadástól, mert már a XV. század első felében beszél Temesi Bánságról. (Lásd idézett művét I. k. 290. lap.) Ugyan ezen elnevezést használja a békekötési korszakra nézve Horváth Mihály: Magyarország történelme IV. köt. 234. lap.

²⁾ Theatrum Europaeum XV. köt. 518, 519. lap, hol a karloviczi békekötés egész terjedelmében közöltetik.

³⁾ Fessler Geschichte der Ungern IX. köt. 474. lap.

mindkét birodalom alattvalóit“ ¹⁾. De ha a békeokmányban a Bánság elnevezése mint tartományi név használtatott volna is, ezen legkevésbé sem csudálkozhatnánk; mert épen ezen békekötésben Magyarország álladalmi jogai szántszándékosan ignoráltattak, a szerződésben csupán csak a *császári* felségről van szó, a magyar király létezése agyon hallgattatik, a miként is a béke csupán csak a romai-német birodalom császára és a török zultán közt kötöttet. Így tehát megfelejtkezének a koronázási esküről, mely az uralkodót arra kötelezi, hogy a mely területe az országnak idegen kézre jutna, az a visszafoglalás alkalmával Magyarországra vissza-kebleztessék. Magyarországon ezen eljárás élénk elégedetlenséget szült. Épen ezen békét kellett volna a magyar király nevében kötni, de ezt a bécsi cabinet szükségtelennek tartá, és mily távol volt attól, hogy e tekintetben igazságos és törvényes érzelni legyen, azt a következés még inkább megmutatta.

A temesvári pasának tartománya, mely a XVI. század második felében keletkezett, a karloviczi békekötés idejében körülbelül azon területnek felelt meg, melyet a gondtalan jelenkor a Temesi Bánság neve alatt szokott érteni. Ezen karloviczi béke csak a végnek oleje volt, és Savoyai Jenő herceg győzelmes fegyverei folytatták Magyarország felszabadítását a török járom alól, mely alatt hazánk minden vidéke közt Temes, Krassó és Torontál megyék áldott térei legtovábbig nyögtek. A temesi vidék ezen kivételes helyzete, igaz, hogy két évtizedig sem tartott, de ezen kis idő is már elég volt az uralkodó hangulatnál és nézeteknél, hogy ezen különálláshoz a magyar nemzet iránt nem barátságos körök hozzászokjanak, és ezen körülményből oly eszméket szívjanak, melyeket az autocratia nem sokára értékesíteni tudott.

Temesvárnak meghódítása Jenő herceg által 1716. october 13-án tetteleg befejezte a török uralmat Magyarország összes területén; — még ugyanez évben vette át gróf Mercy Florimund es. altábornagy azon egész tartomány kormányzását, mely azelőtt a temesvári pasaságot képezte; már 1717.

¹⁾ Szalay: Magyarország története V. kötet 546. lap.

január 4-én kelt jelentést bírunk a bécsi udvari kamarához a „Temesvárer Banat“ népességi, termési és elszállásolási viszonyairól, melyben Mercy szervezése „téli kormánynak“ neveztetik, melynek mielőbbi megszűnése kívánatos; — 1718. év január elsején alakult Temesvár városának tanácsa, de még csak 1718. év július 21-én kötött meg a passaroviczi béke, mely ezen tartományt diplomatikailag és népjogilag is III. Károly királyra hagyta.

És még csak itt kezdőbhetnék, hamár ilyen irni akarunk, a Temesi Bánságnak története; mert ilyen tartomány, Magyarországtól lényegesen elütő szervezéssel, 1716-tól 1779. évig, tehát alig 63 esztendőig, jogilag ugyan nem, de tettelegesen mégis létezett. Annak van értelme, hogy a Temesi Bánságnak 63 esztendőre terjedő története megírassék, de az nincs indokolva, hogy a sem előbb, sem utóbb nem létezett Temesi Bánság neve alatt Magyarország bizonyos déli részeinek sok százados története közöltessék. Hatvanhárom esztendő áll egy évezreddel szemben, és arra akarja a maga bélyegét ráütni!

Hunyadi János idejében „az alsó vidék főkapitánya“ — *partium regni inferiorum capitaneus* cím kezdett használatba jönni, és ezen címmel, — melynek nyoma már Nagy Lajos korában létezik, — Hunyadin kívül éltek gyakran még Kinisy, Somlyai Báthory István, Drágfy János és Petrovics temesi főispánok is; az osztrák házból származó magyar királyok alatt elenyészett e cím a temesi főispán méltóságával együtt. Hogy ezen kapitányság eszméjéből nem keletkezhetett a Temesi Bánság kiszakítása, mutatja azon körülmény, hogy az 1525-ki rákosi országgyűlés Kovachich által napfényre hozott végzéseinek 36-ik cikkelye az „alsó vidék“ magyarázatául Temes, Torontál, Bács, Valkó, Szerém és Posoga megyéket nevezi. Igaz, hogy II. Ulászló III. decretumának 16-ik cikkelye 1498. évről a *partium inferiorum kapitányságához* Posoga, Valkó, Szerém, Bács, Csongrád, Csanád, Torontál, Arad, Temes és Békés megyéket számítja, — és így az előbbi leírástól különbözik: de meg egyezik az előbbi leírással abban, hogy a kapitányság területe, az úgynevezett Temesi Bánsággal nem azonos, (a mint

lenni kellene, ha a kapitányság eszméjéből keletkezett volna a Bánság alakítása); mert részint hiányzik belőle Krassó megye, részint sokkal több megye tartozott hozzá, mint az egykori Temesi Bánság rögtönzésére fordítottatott. Találtatik a bécsi cs. udvari könyvtárban kézirat Magyarország jövedelmeiről és kiadásairól 1494—1495 években, a mely kimutatás 12 megyét rendel alá a temesi főispánnak, mint az alsó-részek kapitányának, és ezekben a temesi főispán szedte be az adót. Ezen 12 megye Arad, Bács, Békés, Bihar, Bodrog, Csanád, Csongrád, Horom, Krassó, Temes, Torontál és Zaránd. Látjuk ebből, hogy az alsó kapitányság hatáskörének kerülete soha sem volt állandó, és egy tartomány fogalmát kizárja; de különben is, ha ezen főkapitányi hivatalnak az alsó vidéken annyi befolyást tulajdonítunk, hogy megszüntetés után még századok múlva hajlamot ébreszsen egy — a magyar diplomatikát bizonyosan csak rosszul ismerő bécsi kormányban, külön tartomány alakítására, és az ország geographiai felosztásának megváltoztatására, hasonlót kellene várnunk Magyarország éjszaki részén vagy a Dunán túli vidéken; tudjuk azonban, hogy azért, mert például Zápolya Imre 1463-ban és Magochy Ferencz 1609-ben *Partium superiorum Regni Hungariae supremi Capitanei* voltak, vagy mert gyarmathi Balassa Menyhért *Supremus Capitaneus partium Regni Transdanubianarum* néven is előfordúl, a Karpátok tövében, és a Dunán túl semminemű új tartomány nem keletkezett ¹⁾.

A Temesi Bánságnak mint tartománynak létre jöttére tehát csak a török uralom itteni megfőszkelése és különösen a temesvári pasaság időntúli tartása és jelentősége adhatta az eszmét, — valósította azt a bécsi kormánynak állandó hajlama a magyar alkotmány megvetésére. Maga Savoyai Jenő herczeg, Temesvár és vidékének lovagias felszabadítója, ugyanazon Jenő, ki Magyarország fontosságát beismervén, azt mondá, hogy Ausztria súlypontja Buda, a visszafoglalt új

¹⁾ Magyar Történelmi Tár XII. köt. 193—196. lap., jegyzeteim Temesvármegye főispánjai című munkám folyamában. — Kovachich Márt. Gy.: *Formulae solennes styli* XLVII. lap.

országrezések visszabocsátását a nemzet kezére, és akár most, akár később történendő bekoblezését Magyarországra elnevezte, és döntő véleményével az udvari haditanácshoz 1717. június 21-én intézett levelében oda járult, hogy úgy mint Erdély, a „Bánság“ is mint külön tartomány kormányoztassék ¹⁾.

A mi a tartomány *nevet* illeti, ez inkább a bécsi kormány tudatlanságát ²⁾ mint rossz akaratát árulja el. Megemlítettem a történetünkben több-kevésbé ismeretes bánokat, bebizonyítottam, hogy azon bánok közül épen csak a karánsebesi és lugosi bán tartózkodott a „Temesi Bánság“ földjén, és hogy temesi bán soha sem létezett. Ezen karánsebesi és lugosi bánok azonban távol sem szerepeltek annyira, és sokkal rövidebb korszak keretében tűnnek fel, mintsem hogy az ő emlékükhöz tulajdoníthatnám a Temesi Bánság elnevezésének származását. A már valóban jelentékeny, kitűnő férfiak által kormányzott szörényi bánság területe, igaz, a karánsebesi katonai határörvidéket és Krassó megye egy részét foglalta magában, és a török foglalástól megmentett részét a lugosi és karánsebesi bánok ³⁾ tartották parancsolatjuk alatt, — de a bécsi kormány épen a szörényi bánság holléte tekintetében árulta el loginkább tájékozatlanságát és így róla nem kölcsönözhetette különösen a Temesi Bánság elnevezését ⁴⁾.

¹⁾ Arneth: Prinz Eugen von Savoyen, II. köt. 446. lap. és a jegyzet.

²⁾ Hogy ezen feltévesem nem önkényes, tanúsítja azon tény, hogy az udvari kamara által Bécsből a csanádi püspökség terjedelmét illetőleg nyilatkozatra felszólított banater Landesadministration 1718. november 7-én azt válaszolta, hogy nincs élő ember e tartományban, ki erre felvilágosítással szolgálhatna, e vidék másfél századig török foglalás alatt létezvén, — azonban Mercy gróf négy hét múlva Bécsbe menend és azon alkalommal a püspökségről közleni fogja mindazt, a mit megtudni neki sikerülend.

³⁾ Azon időben, midőn Temesvár 1662-ben török kézre jutott, Karánsebes és Lugos a szörényi bánsághoz tartoztak. (Timon: Epitome rerum hungaricarum 330. 331. lap.)

⁴⁾ Bél C. A.: De archiepis regni Hungariae, a 39. lapon öt bánságot sorol fel, az ötödik szerinte: Severiensis, Turcarum impetu abrogatus, a quo Comitatus Temesvariensis axionia Banatus haesit, nusquam adhuc lege publica confirmatum. Kifejezési szabotosság hiánya

Mária Terézia tanácsosai hihetőleg a magyar tengerpart táján, sejdítették a szörényi bánság egykori létezését, azért a királyné 1776 évben elhatározta, hogy a régi Vinodol vármegye és a fiumei kerület együtt ezentúl új megyévé szerveztessenek, mely Szörény vármegye nevet nyerjen; — a megye megalakult 1777-ben, de már 1786-ban felbontá azt újra II. József, hogy soha többé fel ne támadjon ¹⁾.

Háládatlan munka az önkény indokait vizsgálni, — a Temesi Bánság elnevezésében pedig bizonyosan nem rejlik egyéb önkénynél. Valami zavaros fogalom az Al-Duna tájain létezett bánságokról lebeghetett az illetők előtt, de sehol valami határozott nyilatkozatra nem lehet akadni, mely az akkori kormányférfiak eljárását magyarázná, midőn az ország épen olyan részének adták a „Bánság“ tulajdonnevet, a melyben bánok soha sem kormányoztak.

A törökök kiűzetése után Temes, Krassó és Torontál vármegyék, és az azokból később kiszakított katonai örvidek határai összefolytak, az egész tartomány 11 járásra osztott fel, minden tekintet nélkül a megyék régi határait, és

felelnek itt abban is, hogy Temesvármegye és a „temesi bánság“ területileg azonosnak vétetik. Meglehet, hogy Karánsebes és Lugosnak a szörényi bánsághoz tartozandósága vezette Bél Károly Andrást fenébbi állítására. Lugossy József szintén azon véleményben van, hogy Szörény a karánsebesi bán révén tette át bánsági nevét a temesi grófságra. Nem a névről hanem a parancsnokságról állít Timon hasonló átörökölést, holott tudjuk, hogy már a korábbi századokban a temesi főispán kezében központosítva volt a hadi parancsnokság számos déli megye fölött.

¹⁾ Horvátországban azt tartják, hogy az új vármegye a Kulpa mentében magas sziklán fekvő „Severin“ vártól vette nevét, mely most a Vraniczány család tulajdona. E nézetet Fényes Elek geographiájában is találjuk, de nem tudom magammal elhitetni, hogy ezen történetileg soha sem szerepelt vár adott volna nevet az új megyének, mely különben leginkább a Vinodol nevet érdemelte volna, minthogy annak alkatrészeiből állt. Nincs is azon okmányokban, melyek Szörény megyének tervezett létrehozataláról és valódi megalkotásáról szólnak, legkisebb czélzás sem arra, mintha a névadás ezen severini várról származnék. — Egy Severin nevű falu a szentgyörgyi határörvidék területében is található, Belovárhoz dél-kéltre. — Horvátország rendi 1777-ben azt kéri, hogy ezen új Szörény vármegye kikerekítése, elnevezése és rendezése a jövő magyar országgyűlésre bizzassék.

Temesvárer Banat nevet nyert, melynek legfőbb hatósága a Banatische Landesadministration ezim alatt Temesvárott székel. Most tehát legalább Temesi Bánságról szólni lehetett, a név minden különössége és jogszerűtlensége mellett, de temesi bánokról még mindig nem ¹⁾. Ezen idő előtt nem csak nyilvános okmányok és statusiratok még mélyen hallgatnak a Temesi Bánságról, de még a geographusok is, igen természetes okból. Az erdélyi fejedelmek és a porta közt a Temesvár körül fekvő birtokok iránt több ízben alkudozás folyt a XVII. században, de temesi bánságra soha sem történik czélzás, sőt azon atlmamében, melylyel a zultán Bothlen Gábort a hét vármegye és Kassa birtokában megerősíti, magát egész Görögország, Bosnia, Eger, Kanisa, Buda és Tömösvár urának, — de nem a Bánság urának nevezi fejedelmi czímében ²⁾. Mind azon írőknek, kik 1716 év előtt éltek, a Temesi Bánság valami ismeretlen tárgy és név. Turóczy, Bonfini, Verancsics, Istvánffy, Ortelius, Szerémy György, Heltai, gr. Esterházy Miklós, Szalárdi, Cserei stb. irataiban hiában keressük a nevet. A XVI. században élt Oláh Miklós, ki Magyarországot és tartományait leírja, a tiszántúli kerületről szólván, fekvéséről azt mondja: ad meridiem Hungariae eam partem, quae arcem Temesvár et campum Maxons respicit. Hogy kerülhetne volna el a Temesi Bánságot emlelti, ha ez a XVI. században már létezett volna? Oláh Miklós Temes vidékének egy külön fejezetet ajánl, és mivel ezen vidék Temesvármegye területével azonos nem volt, hanem csak határozatlan geographiai fogalom, ezt ő, miként mások is, Temesköznek nevezé a Muraköz, Bodrogköz, Csallóköz és Etelköz módjára. A Temesköz neve törvényeinkben is fordul elő, de még korábban (1374.) intézkedik Nagy Lajos bizonyos ügyekben in Comitatu seu Districtu de *Temeskuz*. Campegio Lőrincz bíbornak és pápai követ Magyarországon mint idegen sem vét a szokásos elnevezés ellen, és 1524 december

¹⁾ Verbőczy Tripart. I. rész 94. czímében a temesi főispán az ország bárói közé soroltatik. Temes megye névéhez Verbőczy kiadója azt jegyzi meg: Hodie Banatus audit, sed sine Bano.

²⁾ Rozsnyai Dávid kézirat a 54. lap., az akadémiai könyvtárban.

29-én azt írja Sadoletto Jakab püspöknek: Pensasi di levare con buon modo el Waywodato di Transylvania, et el *Capitanato di Themesevár* ¹⁾ . . . a mely név a temesi grófnak főkapitányi méltóságáról származhatott; a bíbornok egy hontársa Del Burgio ugyan ezen korban a temesi főispánokat Conti di Temesvár néven említi ²⁾.

A legelső írók egyike, ki Temesi Bánságról szól, Marsigli, egy hazánkra nézve is fontos munkájában, midőn egyik helyén azt írja: Baciensem Comitatum Banatus Temesvariensis excipit, qui a fortalitia Temesvár ita adpellatur ³⁾. Ő III. Károly kortársa volt. Azóta egész raja támadt, az írőknek, kik állhatatosan Temesi Bánságnak nevezik Temes Krassó és Torontál vármegyéket. Teszik azt olyanok, kiknek irodalmi termékeik méltán becsültetnek, és érdemeik folytán irodalmunkban kitünő helyet foglalnak el. Teszi azt az okmányvizsgáló Jerney, midőn azt írja, hogy Karánsebes a tömösi bánságban fekszik; teszi azt Palma, azon állításával, hogy Mátyás király suffecit *banum* Temesiensem, qui etiam Comes Temesiensis audiebat; teszik ezt Engel, ⁴⁾ Palugyai Imre, Kemény József, Horváth Mihály, Hunfalvy János, Nagyiván, Toldy Ferencz ⁵⁾ valóban nagybecsű munkáik számtalan helyein. Spruner történeti térképei közt előfordul egy,

¹⁾ Theiner: Monumenta Hung. II. 677. lap.

²⁾ Theiner: u. o. 716. 735. 760. lap. Del Burgio ugyan ez alkalommal Jajeza várparancsnokait bánoknak nevezi, és ez által megmutatta, mennyire érti, hogy kit illet a báni czím.

³⁾ Az ő híres munkájában: Danubius Pannonico-Moesicus, cum-observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, physicis per-lustratus, mely 6 ívrét kötetben megjelent Haagban 1726.

⁴⁾ Engel szerint Róbert Károly 1342-ben az országos tanácsba a főispánokat nem hívta meg, kivéven a temesi és pozsonyi főispánt mint kik egyszorsmind b á n o k (!) és határszéli parancsnokok voltak. (Geschichte des ungarischen Reichs II. köt. 46. lap). Itt tehát a temesi kívül még egy pozsonyi bánt is kapunk. — Gebhardi még oly nyilatkozatot is közölt, hogy Attila halála után a „temesi Bánságban“ megtelepedt keleti gótok, szabadságukat visszaszerezték. (Geschichte Siebenbürgens 15. lap.)

⁵⁾ Azt írja például, hogy 1571-ben az unitarius vallás a *Bánságban* és a Dráva mellékén 37 községet számlált. (Irodalomtörténet III. köt. 11. lap.)

mely Magyarország állapotát az Anjou-ház uralkodásától a mohácsi csatáig kívánja feltüntetni; már ezen térképen a „Banat von Temesvár“ kijelöltetik. Mily nagy anachronismus a különben oly alapos chartographnál! A Budapesti Szemlében Sándor József egy igen jeles értekezésben tárgyalja Erdélyt, mint Magyarország kiegészítő részét. Csudálni lehet oly jeles irányu írótól, hogy a „Bánság“ jogtalan elnevezését el nem kerüli, és hogy a következő sorokat írhatta: „Az erdélyi vajdák minden más, — mint látni alkalmunk vala, korlátolt — működési körön kívül, főleg hadvezéri tisztet gyakoroltak; ez volt az ő tulajdonképi feladatuk, épen mint a temesi báné, a szintén szélbeli vidéken fekvő *temesi bánság*-ban; — — a vajdái és báni elnevezés ugyanazt jelenti, ú. m. vezért, főkapitányt, tábornokot, — a nélkül azonban, hogy akár az erdélyi részek, akár a nevezett *temesi bánság* külön társországi vagy tartományi minőséggel bírtak volna. Egyik úgy, mint a másik, Magyarország zászlós ura volt (!!!) stb.“

Zászlós úr volt a temesi főispán, de nem a soha nem létezett temesi bán.

Fenebbi tévedését folytatja Sándor József, midőn azt írja, hogy 1552-ben a „temesi bánság“ (?) került a félhold uralma alá ¹⁾.

Lehoczky ismeretes és nem érdem nélküli munkája, melyet Magyarország dignitariusairól írt, hemzseg hibáktól, és ennél fogva már kevésbbé csudálhatjuk, hogy ő is a temesi bánság létezését igazolhatni véli. A macsói bánok előszámlálása után azt jegyzi meg: Hoc banatu cessante, Temesienses Comites bani dicti sunt. A szörényi bánság alatt azt írja: Cessavit hic banatus per Turcas occupatus, et Temesiensis dici coepit. Temesvármegye főispánjainak névsorozata alatt a megyéről, mely szerinte Bánságnak is hivatott, azt állítja: Severinensis banatus eidem junctus, ante occupationem Turcarum Comitatus dictus, art. 32. 1518. tandem Banatus post sublatus Machov et Zevrin. Mind ozen állítás egytől egyig alaptalan, az idézett törvényre való hivatkozás főleg hamis, mert abban másról nincs szó, mint hogy a monostori,

¹⁾ Budapesti Szemle. Új folyam. II. közt. 329. 337. lap.

sagyai (sági) és morsinai kerületek Temes vármegyébe vissza kebleztessenek.

Téves úton járnak jogtörténetileg az akadémiai nagy magyar szótár írói is, midőn Bánság czikk alatt azt írják: „A hajdani (!) temesi bánság (kis b.) ma is megtartotta nevét, ámbár vármegyékre és katonai vidékekre van osztva.“ Mintha új dolog volna az a vármegyékre való osztás, és a bánsági tartományi név fogalmánál kevésbbé jogosult.

A magánélet nyilatkozatainál jobb nem volt az álladalmi élet által előidézett hivatalos nyelv és levelezés. Mária Teréziának kormányzása jellemzetes azon önkényes geographiai beosztásokról, melyeket a Dráván túl tett, és azon kíméletlenségről, melylyel az ország területéből egyes részeket kiszakított, a katonai határvidék tágítására. Ez ellen Horvátország rendei gyakran fájdalmasan szólaltak fel, és nevezetesen, midőn 1777. october 27-én kelt felterjesztésükben az új Szörény megyének rendeletek útján történt alakítását Vinodol vármegye és a tengerpart részeiből megszüntetni, és az egész ügyet a magyar országgyűléshez utasítani kérik, nagyon alkotmányosan jártak el; de megfelejtkezének az alkotmány követelményéről, midőn 1770-ben Varasdon tartott tartományi gyűlésükből többi közt azt kérik, hogy a kereskedés Horvátországba a „Temesi Bánságból“ (e Banatu Temessiensi) könnyíttessék ¹⁾.

A közvélemény nem késett az első kínálkozó alkalmat megragadni, hogy a Temesi Bánság alkotása ellen nyilatkozzék, és azért 1722. év elején, midőn az ország hangulata kipuhatoltatott, vajjon a nemzet miként fogadná a pragmatica sanctiót, egyik fősérelműl az hozatott fel, hogy Erdély, a „temesi főispánság“, a Szerémség, Servia és a katonai vég helyek

¹⁾ Kukuljovics: Jura R. Croatiae II. 285. lap. — — Temesvár hatósága akkor ily formulával kezdte rendeleteit: Wür N. N. Stadt-Richter und Rath dieser kais. könig. Haupt-Stadt und Gränzt-Vüstung Temesvár. Czímöztetik némelykor Temesvár csak királyi városnak is, de ritkán; ellenben Belgrád akkor austriai város tanácsa 1728—1730 épen csak kaiserliche Stadt Temesvár tanácsának czímezi ideo szóló leveleit. Minél loyálisabb akart valaki lenni, annál tolatkodóbb volt a nemzet jogainak pazarlásában. (Temesvár léváltára).

az országba nem kebleztetének ¹⁾. Az országgyűlési választmány ez évben azt sürgeté, hogy *Comitatus Tömössiensis, Banatus Severiensis*, és a többi területek az országhoz visszkapcsoltassanak ²⁾. Ime tehát oly időben él a Comitatus Tömössiensis nevével, midőn Temesvármegye nem is létezett, hanem a bécsi találmányu Bánság javára elkoboztatott. Ezen országgyűlésen, mely a *pragmatica sanctio*t elvben elfogadá, Torontál, Csanád, Posega vármegyék, mint oda tartozók, megemlítetnek ugyan, de mint Salamon Ferencz véli, területük határőrvidék lévén, még képviselve nincsenek rajta. Temes és Krassó megyék még meg sem említetnek, mert nem rég foglaltattak vissza ³⁾. — Azt hiszem, derék történésziünk jobban meríti ki a valót, ha azt mondja, hogy Temes, Krassó és Torontál megyék ez időben a bécsi kormány által magyar területnek nem tekintetvén, és mint vármegyék nem is létezték, az országgyűlésre azért nem hívtak meg.

Az első országgyűlésen, mely Mária Terézia alatt 1741. évben tartatott, az ország rendei azt kívánják a 18-dik törv. cikkben, hogy Erdély visszacsatoltassék, hogy a Bács, Bodrog, Csongrád, Arad, Csanád és Zaránd megyékben fekvő katonai helységek az ország és a megyék hatósága alá visszabocsáttassanak, és hogy *Districtus Tömössiensis, Sirmiensis, et inferioris Slavoniae*, mihelyest a közcsend helyre áll, szintén a közhaza területébe visszakebleztessenek, egyúttal azok élére főispánok állítatván.

Ezen törvényes kívánat teljesítése soká késett — addig azonban, midőn a három megye területéről kellett szólni, az országrendek a *Districtus* szóval éltek. Talán ugyanazt jelenti az idézett helyen a *Districtus* kifejezés, mint a *Banatus*? bizonyára nem, mert különben oly következtetésekre jutnánk, melyeket senki sem akar elfogadni. E kifejezés csak azért használtatott, mert amaz időben Temes, Krassó és Torontál megyék valóban már nem léteztek. A visszakeblezés után, t. i. az 1790/91 évben hozott 28-dik törvény-cikk „*Comitatibus*

¹⁾ Salamon: A magyar királyi szék betöltése, 136. lap.

²⁾ Palugyay Imre. A kacsolt részek történelmi és jogviszonyai Magyarországhoz, 223, 224. lap.

³⁾ Salamon: A magyar királyi szék betöltése, 142. lap.

Districtus Temessiensis“ avagy Temes, Torontál és Krassónak, mint már újra alakított, és az alkotmány kötelékébe fogadott megyéknek ülést és szavazatot ad az országgyűlésen.

Sem III. Károly, ki a nevezett három megye területét, mint ha idegen uralkodó birtokán hódítást tett volna, *jure armorum* magán tulajdonául nézte, régibb jogokat el nem ismert, és mint valamely *tabula rasa*-n a Temesi Bánságot alapította itt, — sem Mária Terézia nem foglalta eléggé hosszas czímeibe a Temesi Bánságot. De úgy látszik, az alsóbb hatóságok némelykor túl tettek az uralkodó fejedelem akaratán. Több példák közül ez az egy szolgáljon bizonyosággal, hogy midőn Mária Terézia 1752. június 12-én szigorú tilalmat bocsátott ki a párviadatok ellen, ezen legfelsőbb rendeletet a Temesi Landes-Administration is köröztette az alsóbb hivataloknál ugyanez év augusztus 12-én, a köröztvény Mária Terézia czímeivel kezdődik, és ezek közt olvasom: *F r a u auf der Windischen March, zu Portenau, zu Salins, zu Mecheln, und in dem Temesvárer Bannat; Herzogin von Lothringen und Bar, Grossherzogin von Toscana*. A köröztvényhez csatolt, és a párviadatok tiltó patensben is a császárné czímei hasonló sorozatban rekesztetnek be, csak hogy ezek közt hiába keresnők a Temesvárer Bannat nevét ¹⁾. Pár évvel később, 1760. körül a tartományban székelő kormányhatóság jelentést tesz Bécsbe ezen országrész közigazgatási viszonyairól, mely alkalommal e tartományt *Grafschaft Bannat*-nak nevezi ²⁾, egy eddig soha nem hallott név! Egy, báró Gerliczy érdemeit elismerő levelében 1777. évről Mária Terézia lelkében Temes megyének régi emléke látszik felmerülni, de vajmi homályosan, mert egyértelműnek veszi a megyét és bánságot, „in Comitatu seu Banatu Temesiensi“ kitételrel élvén. Mint láttuk, a török zultán csak Temesvár urának nevezte magát nagyúri czimében, a Temesi Bánság alkotója, és annak közvetlen örököse elkorülte annak használatát, csak Bach rosz emlékü kormányrendszere alatt tudott besompolyogni a *Grosswoyode der serbischen Woywodschaft und des Temeser Banats* az uralkodó fejedelem czímei közé, mely — a többiről nem szólván — a kifejezés helyessége ellen is vét, miután csak nem illik össze a *Grosswoyode des Temeser Banats*.

¹⁾ Arpadia. Történelmi zsebkönyv I. 222. lap.

²⁾ Saját gyűjteményemben.

A haza területéből a közjog ellenére elszakított részeknek visszacsatolása, az ország integritása ellen elkövetett merényletek orvoslása, mindig a legnehezebb feladatok egyike volt, a nemzet legnagyobb erélyét vette mindig igénybe. A „Temesi Bánság” sem képezett kivételt és a mit III-dik Károly koronázási diplomájának 3-dik pontjában fogadott, a mit az 1741-dik évi országgyűlés 18-dik cikkelye elrendelt, az csak 1779. évben teljesült¹⁾ a midőn is Temes-, Krassó és Torontálvármegyék az anyaországhoz vissza kebleztettek, és a volt Temesi Bánságban a megyei alkotmány újra életbe léptetett. A közigazgatásnak Bécsben feltalált formái eltöröltettek, de egészen még sem irtatott ki ezen 63 éves korszak minden gyöke, mert ime fenmaradt Temesvárott egy katonai kormányzók, mely a banater General-Commando nevet viseli, és mely annál veszedelmesebb a magyar közjog szempontjából, mert az ország egy jelentékeny vidéke fölött, törvényküli úton Magyarország földén szervezett katonai határőrségi kerületekben valóságos kormány-hatalmat gyakorolt, és mert ott az ország polgári főhatóságainak, sőt magának az országgyűlésnek semmi befolyása nem volt. A banater General-Commando létezéséből ment át a Temesi Bánság elnevezése a közéletbe, az iskola tanította a nemzet által ellen nem őrzött földrajzokat, minden hibáival, melyeket a korlátlan kormány szívesen látott, a kereskedelmi világ felkarolta a bánsági búza, bánati érczek, és más termények hasonló elnevezését, és azt közforgatuvá tette; életben maradt a „Temesi Bánságnak” a magyartól különböző urbariuma; még a napjainkban is alakuló társulatok (gyárak, bankok, tanítói egyletek stb.) ezen a törvény és közjog által kitagadott tartomány nevével különítik magukat el hasonló hazai társulatoktól, a nélkül, hogy szándékuk volna magukat más mint magyar társulatoknak tekinteni. Azonban a pokolba vezető út csupán jó szándékokkal van kövezve.

Nehezen megy nálunk mindig a régi igazságtalanságok orvoslása. Már a visszacsatolás évében (1779.) volt Temes megye szervezve. De még 1784-dik december 18-án ír

¹⁾ A megyék szervezésére bizottmány székelt Temesvárott, annak tagja volt puchói Marczibányi István, ki 1780-ban a felsőleges commissió feladására a temesi Districtusban Provincialis Commissarius hivatallal, és kir. tanácsosi címmel tiszteltetett meg. (Tudományos gyűjtemény 1818.)

gróf Jankovics Antal, a Hora lázadás alkalmából küldött kir. biztos, gróf Esterházy főkancellárnak, hogy a temesi Bánságban teendői vannak, t. i. „regulatio Comitatum in districtu Temesiensi existentium.” Jankovics ezen utasítását nem teljesítvén egészen, a császár a rendezés folytatását gr. Haller krassómegyei főispánra bizta.¹⁾

Az 1796. évi országgyűlésen a Temesi Bánság ügye ismét szőnyegre került. Ezen országgyűlésnek nyújtotta be Prónay László az ő opinióját a temesi főispánság törvényes méltóságának jellemzésére. Az opinio Hunyadi Lászlót és Szilágyi Mihályt temesi főispánokul sorolja fel, kik pedig azok nem voltak, hibásan okozatul tünteti fel azt a körülményt, hogy miután a temesi főispán fizetése megközelítette a horvát bánét, azért azon provincia, melynek élén állt, Banatus Temesvariensis-nak hivatott maiglan. De helyesen jegyzi meg: Comes Temesiensis in tanta similitudine cum Banis locatus, de nominationem Banus sortitus non sit. Az erre következő magyarázat, mintha t. i. a bán elnevezés csak a szlávok lakta vidéken volna otthonos, tán nem egészen állja meg a sarat; mert Lugos, Karánsebes, Szörény, valamint a Temes vidéken nem voltak túlsúlyban a szlávok, hanem részint az oláhok, részint a magyarok. Az ország minden táján fordulnak elő „Bán” összetételű helynevek, mint Bánréve, Bánhida, Bánlaka, Bánfalva, Bánhegyes, Bánszeg stb. és habár tudom, hogy a „Bán” szó az Árpádok korában személynévül is használtatik, nehezen hiszem, hogy ezen sok helynév mindig a Bán személynévből, seha a bán hivatallal nevéből forrt volna össze. Jogosan analogiát teszünk fel a Herczogszálás, Püspökfalva, Királyrév, stb. féle helynevekkel. A fent említett móríczhidai és ropolyi bánokat a Dunántúl, a magyarság közepette volnék hajlandó keresni.

Volt idő, midőn a Bánság nevének használatában még haladást láttunk, t. i. a kérész életü, senki által nem szeretett szerb vajdaság korában, mely az 1848. évi dicső forradalom mögött támadván, 12 évi tengődés után, azon az úton, a melyen életbe hivatott, el is töröltetett 1860. év december 29-én. Törvénytelen volt a Temesi Bánság, törvénytelen a szerb vajda

¹⁾ Szilágyi Ferencz a Budapesti szemlében 1867-ki évfolyam 5-ik füzet 35. lap.

ság, de azon zsarnokok, kik az utóbbi létre hozták, még közöttünk éltek, még naponként halmoztak sérelmet sérelemre, holott azon rossz geographusok, kik a múlt század elején Temesi Bánságot festettek Magyarország térképére, már rég elporlottak, és maga a Hofkriegsrath is a forradalom árja által elsöpörtetett.

Egyben, de csak is egyben, túltettek a Bánság múlt századi feltalálói, a jelen század második felében keletkezett statuskontárokon, t. i. abban, hogy míg ezen utóbbiak csak a magyart tekintették saját hazája földjén a Tisza és Maros közt idegennek, addig az előbbiek magát Szent Istvánt kiesérelték, mint az ország védszentjét el nem ismerték, és helyébe Nepomuki Szent Jánost emelték a Bánság patronusává. Czímere azonban ezen tartománynak nem volt, és azok, kik azt keresik,*) fáradságot pazarolnak.

Midőn ma a Temesi Bánságról szólunk, alig jut valakinek eszébe, e név jogosultságát a törvénykönyvben is keresni, mely épen ellenkezőjét bizonyítja. Az 1848. évi törvények, melyek hevenyészett szövegébe a „közös ügyek“ nem sejtett következményű elnevezése is becsúszt, a bánsági katonai határszélek országgyűlési képviseltetéséről is van gondoskodva, de ki fogja abból azt magyarázni, hogy a Temesi Bánság törvényesítve van? hisz, ha már a temesvári bana ter General Commando alá rendelt, határőrvidékről szólni kellett, merő lehetetlenség annak más nevet adni, mint a milyennel bírt.

A rossz szokás ragad és befészkei magát a közjogba. A Wiener Zeitung tavalyi 1867. évi hivatalos részében olvassuk: „Ő cs. kir. apostoli felsége ez évi márczius 25-diki legmagasabb elhatározásával az Orsován és a m a g y a r B á n s á g b a n török consullá kinevezett Murad Effendi megbízó levelét a legmagasabb „exequatur“-ral ellátni méltóztatott. Ennek folytán nevezett Murad Effendi Temesvárról 1867. év april 14-én következő felhívást tesz közzé: „A magas ottoman porta alattvalói, kik a Bánságot és a hozzá tartozó határezredekot lakják, ezennel felszólíttatnak, miszerint a maguk igazolása végett 6 hét alatt a császári ottoman consulságnál személyesen vagy írásilag jelentkezzenek.“ Aláírva: A császári ottoman Consul Orsová és a Bánság számára: Murad Effendi.

*) Mint Böhm Lénárt Dél-Magyarország, vagy az úgynevezett Bánság külön történelme, II. köt. 3.-5. lap.

Látjuk, hogy noha Temes, Krassó és Torontál megyéknek közös politikai szervezése nincs, mely azokat az ország más megyéitől elkülönítené, és mely azoknak ethnographikailag külön jelleget adna, a Bánság még napjainkban kezd diplomatiai szerepet bitorolni. Ki ne emlékezne arra, mily ropant indignatiót szült, még a jelen év folyamában két katonai hatóság eljárása, a mely hirdetéseiben a Temesi Bánságról és szerb vajdaságról még mint fenálló tartományokról szolt? Még a félnélőbb burocraták, a hivatalos statisticusok, számvevőségek, sugalmazott írók is ezen néhai politikai felosztásokról, legalább még mint volt Temesi Bánságról, mint volt szerb vajdaságról szólnak, mintha lelki könnyöbbségükre szolgálna, ha frivol kézzel egyet csavarhatnak a nemzet közjogán, ha dulakodhatnak jogérzelmünk oltárán. Maga a volt magyar kir. helytartótanács sem kerulte el ezen hibát, és 1865. évi november 21-én kelt intézményével rendeli, hogy Magyarország, beleértve Muraközt, Erdélynek visszakeblezett részeit, a fenállt szerb vajdaságot és temesi bánságot¹⁾ 1866. évre 25,587 újonczot állítson. Nem érdemelnek-e az ilyen jelenségek figyelmet? Nem volna-e vétkes közönyösség az ilyen visszaélés ellen fel nem szólalni? ²⁾

A mi itt vétkes szándékból történt, az történik másutt figyelmetlenség vagy hanyagság miatt, mint például, ha még csak néhány nappal az előtt előfordulhatott, hogy Kikinda vidékén a földbirtokosok szerb vajdaság és temesi Bánság feliratu ívekkel szolítottak fel adófizetésre, vagy ha még ma is oly iskolai térképek vannak használatban, melyekben a szerb vajdaság s temesi Bánság elkülönített határai láthatók.

A rossz szokás ragad, és körülfontja legjobb embereinket is. Bem Magyarország függetlenségért harczolt, mégis proclamatiói midőn Erdélyből győzelmesen Temesvár felé vonult, „az erdélyi és bánsági hadsereg főparancsnoksága“ nevében adattak ki.

A hiba hiba marad, bár ki kövesse el, csak a szándék tehet különbséget, de nem adhat mentséget.

¹⁾ Temesvári Zeitung 1867. 104. szám.

²⁾ Szólhatnánk még azon írókról is, kik az utolsó absolutisticus rendszer által hirdettet politikai és geographiai beosztást oly kósasággal elfogadták, hogy Magyarországról szóló munkáikból Temes, Krassó, Torontál és Bács megyék leírását kihagyták, mintha minden rendszer daczára nem Magyarországhoz tartoznának. De ez messziro vezetne.

A Magyar Tudományos Akadémia el nem zárhatja, el sem zárja magát a közélettől; mert ha igaz, hogy az a nemzet elvesz, mely tudomány nélkül való, igaz viszont az is, hogy az a tudomány vész el, mely nem esik a nemzet fogékony keblébe. Az Akadémia szava tekintélyes szava eléggé messzire hallatszik, és így, ha a tudomány segédeszközeivel egy geographiai balhitet lerombol, ha állami integritásunk egy álcázott tagadását leleplez, ha a jövőendő ármánykodásokat már eleve megfosztja szépítő ürügyeiktől, melyekkel a közvéleményt meghamisíthatnák, nem csak a tudománynak, hanem a közéletnek is tesz szolgálatot.